

Harbiye
Mektebi'nin
ana kapısı
üzerindeki
Şâban 1311
(Subat 1894)
tarihli
amali kitâbe

HARBİYE NEZÂRETİ

Osmanlı Devleti'nde
1908 yılında kurulan
ve günümüzde
Millî Savunma Bakanlığı'na
tekabül eden teşkilât.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra kurulan Bâb-ı Seraskerî, yarım asırdan fazla bir süre barış ve savaş zamanlarında askerî işlerin görüldüğü en üst makam olmuştur. Sultan Abdülaziz zamanında seraskerliğin işleri ikiye ayrıldı. 1863'te ikinci defa sadrazamlığa getirilen Keçecizâde Fuad Paşa'nın üzerinde Bâb-ı Seraskerî'nin hizmetleri de bırakılınca bürokratik işlerin görülmesi için Harbiye Nezâreti adıyla bir daire teşkil edildi. Bu makama serasker yardımcısı olarak Müşir Hurşid Paşa getirildi ve kendisine Harbiye nâzırı denildi. Ancak bu makam, bilinen anlamıyla bir nâzırlık değil sadece Bâb-ı Seraskerî'ye bağlı bürolardan biriydi ve gelişip teşkilâtlanamamıştı.

I. Meşrutiyet'in ilânından üç yıl sonra 1879'da Bâb-ı Seraskerî gerçek anlamda nezârete dönüştürüldü ve Harbiye nâzırı seraskerin bütün yetki ve sorumluluklarını üstlendi. Ancak bu durum uzun süreli olmadı, 1884'te tekrar eski şekline çevrildi. II. Meşrutiyet'in ilânından bir gün önce (22 Temmuz 1908) Küçük Said Paşa'nın sadrazamlığı döneminde yeniden kurulan Harbiye Nezâreti varlığını imparatorluğun sonuna kadar devam ettirmişti.

Yeni kurulan bu nezâretin başına getirilen ilk nâzır Ömer Rüşdü Paşa'dır. Sadrazamlıktan sonra ikinci önemli makam özelliği kazanan Harbiye nâzirliğine önceleri en kıdemli müşirler getirilirken dönemin siyasî ve askerî çalkantıları içinde bu uygulamadan vazgeçilmiş, ferik rütbesindeki zâbitlerin tayin edildiği de olmuştur. Bilhassa İttihat ve Terakkî Fırkası'nın iktidardan döneminde Enver Paşa'nın çok genç yaşta Harbiye nâzirliğine getirilmesi âdeta yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir (Harbiye nâzirlerinin listesi için bk. TA, XXIV, 183-184). II. Meşrutiyet döneminde askerî alanda önemli yenilikler yapılırken Umum Jandarma Kumandanlığı kurulmuş ve Harbiye Nezâreti'ne bağlanmıştır.

1329 (1911) yılında Harbiye Nezâreti bünyesinde Şûrâ-yı Askerî, Tahrirat Dairesi, Şifre, Tercüme, Sicill-i Me'mûrîn ve Evrak kalemleriyle Hukuk Müşavirliği, Er-

bepile 1963 ve 1964'te Kara Harp Okulu mezun vermedi. 1963 yılında okula alınan öğrenciler 1965'te mezun oldular. Böylece 1948'den beri üç sınıflı olarak eğitime devam eden Harp Okulu tekrar iki yıla indirildi. Fakat 1970-1971 ders yılında Harp Okulları Kanunu kabul edilerek öğrenim süresi yeniden üç yıla çıkarıldı. Bundan dolayı 1970'te mezun verilmedi. 1970-1971 ders yılından itibaren fen bilimleri ve sosyal bilimlerle ilgili dersleri üniversite hocaları vermeye başladı. 1974-1975 ders yılında ise Harp Okulu da diğer yüksek okullar gibi dört yıla çıkarıldı. Öğrenciler birinci sınıfın sonunda bilimsel dallara, üçüncü sınıfın sonunda da askerî sınıflara ayrılmaya başladılar. Kara Harp Okulu, 1931'de inşaatına başlanan ve 1936'da tamamlanan Ankara'daki yeni binasında, Harbiye'den ayrılan Hava Harp Okulu İstanbul Yeşilyurt'ta, Deniz Harp Okulu Tuzla'da, 1846'da Harbiye bünyesinde açılan ve Meşrutiyet'ten sonra müstakil bir kurum haline getirilen Erkân-ı Harbiyye Mektebi de Harp Akademileri Komutanlığı adıyla İstanbul'da Levant'te varlığını sürdürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, HH, nr. 17435, 17474, 17474-A, 17700, 17700-A, 18037, 18272, 18555, 18617, 23997, 46385, 46425, 46425-A, 46582, 48383-Ç, 49179, 50914, 58143, 58362; BA, Ali Emîri-II. Mahmud, nr. 10003; BA, Cevdet-Maliye, nr. 13920; BA, Cevdet-Askerî, nr. 378, 5586, 8330, 8440, 9033, 11039, 13212, 15455, 20287, 37932, 52259, 54466; BA, Cevdet-Maarif, nr. 3457, 3724, 5776; BA, İrade-Dahiliye, nr. 2292, 2965, 6572, 8137; BA, İrade-Hariciye, nr. 2161, 2892, 2965, 4764, 5207; *Tuhfetü'l-ihvân: Mekteb-i Harbiyye'nin Ramî Kışlasında İlk Kuruluşu Zamanına Ait Nizamnâmesi*, İÜ Ktp., TY, nr. 6868; *Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne'de Tahsil Olunacak Ulûm ve Derslerin Müfredâtı*, İstanbul, ts.; *Mekteb-i Harbiyye-i İdâdiyye ve Rüşdiyye'deki Muallimîn Esâmisi*, İÜ Ktp., TY, nr. 9192 b; *Mekteb-i Harbiyye-i İdâdiyye'de 1298'de Mevcut Bulunan Ümerâ, Zâbitan ve Me'mûrîn ile Şâkirdânın Künyelerini Havât Defter*, İÜ Ktp., TY, nr. 9034; *Mekteb-i Cedid-i Harbiyye-i Şâhâne'nin İdâre-i Dâhiliyye'sine*

Dair Kanunnâme, İstanbul 1263; *Mekâtib-i Askeriyye Nezâreti Mekteb-i Harbiyye'de Müstahdem, Ümerâ, Zâbitan ve Me'mûrîn-i Sâirenin Defteri*, İÜ Ktp., TY, nr. 8962 b; Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât*, İstanbul 1327, IV, 109; Mehmed Esad, *Mir'ât-ı Mekteb-i Harbiyye*, İstanbul 1315; Lutfî, *Târih*, I, 196 vd.; IV, 168-169; V, 25; VIII, 118; Cevdet, *Tezâkir*, IV, 4, 16, 154; Ahmed Cevad, *Târih-i Askerî-i Osmânî*, İÜ Ktp., TY, nr. 4178, s. 41 vd.; Mahmud Şevket, *Osmanlı Teşkilât ve Kuyâfet-i Askeriyyesi*, İstanbul 1325, I, 2; a.e., İÜ Ktp., TY, nr. 9393, III, 6-8, 84-87, 145-146; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Salnâmesi*, İstanbul 1329, s. 258; *Mekâtib-i Harbiyye'den Yetiştirilecek Zâbitan Hakkında Nizamnâme*, İstanbul 1914; *Harbiye Mektebi Talimatı*, İstanbul 1934; *Türkiye Maarif Tarihi*, I-II, 54 vd., 501-508; III-IV, 915, 1383 vd.; *Harb Okulu Tarihçesi 1834-1945*, Ankara 1945; Ahmed Bedevi Kuran, *Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi*, İstanbul 1957; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, tür.yer.; Alâeddin Avcı, *Türkiye'de Askerî Yüksek Okullar Tarihçesi*, Ankara 1968, tür.yer.; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, s. 93, 185, 187-191, 227; Naci Çakın - Nafiz Orhon, *Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi*, Ankara 1978, III/5, s. 363 vd.; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 82-84, 85, 179, 180, 194, 197, 244; Cemal Madanoğlu, *Anılar*, İstanbul 1982, s. 40; Nurettin Serin, *Onüç Asırlık Türk Kuyâfet Tarihinin Bir Bakış*, Ankara 1990, s. 122-123; Yusuf Çam, *Atatürk'ün Okuduğu Dönemde Askerî Okullar: Rüştiye, İdâdî, Harbiye, 1892-1902*, Ankara 1991, tür.yer.; İsrâfil Kurtcephe - Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, Ankara 1992; Abdülkadir Özcan, "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi", 150. *Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 461-464; *Takvîm-i Vekâyî*, sy. 99, İstanbul 1250; sy. 107 (1251); sy. 346 (1263); Tahsin Ünal, "Harb Okulu Tarihi", *BTTD*, II/8 (1968), s. 18-21; II/9 (1968), s. 21-25; II/10 (1968), s. 50-53; II/11 (1968), s. 33-41; II/12 (1968), s. 24-27; III/13 (1968), s. 17-21; III/15 (1968), s. 27-30; III/16 (1969), s. 18-21; III/17 (1969), s. 25-28; III/18 (1969), s. 20-22; IV/19 (1969), s. 44-47; IV/20 (1969), s. 61-63; IV/21 (1969), s. 59-62; IV/22 (1969), s. 72-75; IV/23 (1969), s. 76-77; IV/24 (1969), s. 61-63; *Resmî Gazete*, sy. 13.927, Ankara 15.08.1972; "Harb Akademileri", TA, XVIII, 476-477; "Harbokulu", a.e., XVIII, 478-481; D. A. Rustow, "Harbiye", *EP* (Fr.), III, 209; Tülin Çoruhlu, "Mekteb-i Harbiye", *DBİst.A*, V, 372-374.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

kân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dairesi, Zâbitan, Ahz-ı Asker, Kuvve-i Umûmiyye, Fen şubeleri ve Mitralyöz Bölüğü'nden oluşan Piyade Dairesi; üç şubeye ayrılan Süvari Dairesi, Süvari Müfettişliği; biri fen olmak üzere dört şubeden teşekkül eden Sahra Topçu ve Nakliye Kıtaları Dairesi; üç şubeye ayrılan Ağır Topçu Müfettişliği Dairesi; Sicil ve Muâmelât, Kuvve-i Umûmiyye, Ecza ve Malzeme-i Sıhhiyye, Fen, Eczâ-yi Müdahhar şubelerinden oluşan Sıhhiye Dairesi; Umûr-ı Baytâriyye Müfettiş-i Umûmîliği; üç şubeye ayrılan Kıtaât-ı Fenniyye ve Mevâki-i Mûstahkeme Müfettiş-i Umûmîliği; bir tahrirat kalemi bulunan Muhâkemat Dairesi; Bütçe, Kontrol ve Tetkik, Hey'et-i Teftişiyiye ve Hesâbât-ı Atıka şubeleriyle evrak kaleminden teşekkül eden Muhâsebât-ı Umûmiyye Dairesi; Hey'et-i Teftişiyiye; Maaş ve Harcırar, Muayyenat, Melbûsat ve Techizat, İnşaat ve Tamirat, Sevkiyat ve Nakliyat, Muâmelât şubeleriyle İntihâb-ı Küttâb-ı Askerî Komisyonu'ndan oluşan Levâzımât-ı Umûmiyye Dairesi; İkrâz Komisyonu; Matbaa-i Askeriyye; Tahrirat Kalemi, İnzibât-ı Askerî Bölüğü, Misafirhâne-i Askerî, Tevkîfhâne-i Askerî birimlerine ayrılan Dersââdet Merkez Kumandanlığı; Terbiye ve Tedrîsât-ı Askeriyye Müfettiş-i Umûmîliği'ne bağlı Er-kân-ı Harbiyye, Harbiye, Topçu, Tıbbiye ve Baytar mektepleriyle Kuleli İdâdîsi; Piyade Mekâtibi Müfettişliği'nin denetimindeki Piyade Endaht, İhtiyat Zâbitanı, Dersââdet Küçük Zâbit, Dersââdet Küçük Zâbit-i İbtidâî; Edirne, Selânik, Beyrut, Erzincan Küçük Zâbit mektepleri; Binicilik ve Küçük Zâbitan mekteplerine ayrılan Süvari Mekâtibi; Levazım Mektebi; Dâire-i Harbiyye Mektebi; Dersââdet Rüşdiye mekteplerinin bağlı olduğu Mekâtib-i Rüşdiyye İdaresi; Taşra İdâdî ve Rüşdiye mektepleri vardı. Ayrıca Dersââdet, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne, Selânik, Manastır, Üsküp, Şam, Erzurum, Erzincan, Van, Musul, Bağdat ve Yemen kolorduları erkânı ile Trablusgarp ve Hicaz fırkaları da Harbiye Nezâreti'ne bağlıydı. Balkan Savaşı arefesinde birçok müessese gibi Harbiye Nezâreti de bazı düzenlemelere tâbi tutulurken Jandarma Umum Kumandanlığı Dahiliye Nezâreti'ne bağlanmış ve vilâyetlerdeki jandarma kuvvetleri valilerin emrine verilmiştir.

1336 (1917-18) yılında Harbiye Nezâreti müsteşarlık, çeşitli şubelerden oluşan Harbiye Dairesi, Muâmelât-ı Zabtiyye Müdüriyeti, Sıhhiye, Levâzımât-ı Umû-

miyye, Muhâsebat daireleriyle Dersââdet Merkez Kumandanlığı gibi her biri kendi içinde birçok şube ve memuriyetlerden oluşan birimlerden teşekkül etmekteydi.

Harbiye Nezâreti personeli, Millî Mücadele yıllarında Ankara'da Büyük Millet Meclisi hükûmeti bünyesinde 3 Mayıs 1920 tarihinde teşkil edilen Mûdâfaa-i Milliyye Vekâleti'ne önemli ölçüde destek olmuş, özellikle silâh, teçhizat vb. savaş malzemesinin Anadolu'ya geçirilip zafere kazanılmasında büyük hizmetlerde bulunmuştur. Cumhuriyet döneminde bir süre Mûdâfaa-i Milliyye Vekâleti adıyla varlığını sürdüren nezârete 27 Eylül 1930 tarihinde Millî Mûdâfaa Vekâleti denilmiştir. Bu isim daha sonra Millî Savunma Bakanlığı şeklinde de söylenmeye başlanmış ve 1961 anayasasına girince resmîyet kazanmıştır. Hemen bütün dünya devletlerinde "savaş bakanlığı" adıyla faaliyet gösteren nezâretin adının Türkiye Cumhuriyeti'nde "millî savunma" olması mânîdardır ve yeni devletin politikasının savaş değil barış olmasının bir gereğidir.

Osmanlı döneminde Sultan Abdülaziz tarafından seraskerlik binası olarak inşa ettirilen yapı daha sonra Harbiye Nezâreti'ne çevrilmiştir; günümüzde ise İstanbul Üniversitesi'nin merkez binası olarak kullanılmaktadır (bk. BÂB-ı SERASKERÎ).

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Nûri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât*, İstanbul 1327, IV, 109; *Salnâme-i Umûmî* (1329), s. 240 vd.; *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Salnâmesi* (1336), s. 434 vd.; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, 141-142; VIII, 352, 353; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 82, 85, 97, 112, 227, 369, 373; S. J. Shaw – E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (trc. Mehmet Harmanç), İstanbul 1983, II, 108, 268, 332, 368; Pakalın, I, 738; İsmet Parmaksızoğlu, "Millî Savunma Bakanlığı", *TA*, XXIV, 182-184; Abdülkadir Özcan, "Bâb-ı Seraskerî", *DİA*, IV, 364.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

HARBİYYE

(الحربية)

Keysâniyye'ye mensup olan
Abdullah b. Amr b. Harb el-Kindî'nin
(ö. II./VIII. yüzyılın başları)
görüşlerini benimseyenlere verilen ad
(bk. KEYSÂNİYYE).

HARÇ HAZİNESİ

(bk. HAZİNE).

HAREKET

(الحركة)

Cismin bir mekândan
diğer bir mekâna intikalini veya
genellikle tabiattaki çeşitli değişimleri
ifade eden kelâm ve felsefe terimi.

Sözlükte "durgunluk konumundan çıkmak" anlamına gelen **hareket** kelimesi Kur'an'da geçmemekle birlikte bu kökten türeyen çekimli bir fiil kullanılmıştır. Burada, nâzil olan vahyi çabuk öğrenmek düşüncesiyle Hz. Peygamber'e dilini oynatmaması emredilmektedir (el-Kıyâme 75/16). Hadislerde de Resûl-i Ekrem'e vahiy geldiği zaman bunu ezberlemek için dilini hareket ettirdiği belirtilmiş ve kelime çeşitli rivayetlerde sözlük anlamında kullanılmıştır (*Müsned*, I, 348; IV, 332; Buhârî, "Tefsîr", 75/1).

□ KELÂM. Kelâm ilminin II. (VIII.) yüzyılda teşekkül etmeye başlaması sırasında bu ilmin kurucuları, fiziği metafizik gayelerine ulaşmanın vasıtası olarak gördüklerinden onun alanına giren meselelerle yakından ilgilenmişler, bu arada hareketi de inceleme konusu yapmışlardır. Muammer b. Abbâd ve İbn Keysân el-Esam dışındaki kelâm âlimlerinin hareketin varlığı ve tanımı konusunda birbirine yakın görüşler benimsediği söylenebilir. Kelâmcılar daha çok mekân (eyn) kategorisi üzerinde durduklarından hareketi buna uygun olarak tanımlamışlardır. Buna göre hareket, bir cevherin bir mekândan başka bir mekâna intikal etmesidir. Hareketin oluşması için iki mekâna ihtiyaç vardır. Cevherin, birinden diğerine intikali yoluyla iki ayrı mekânda iki ayrı zaman içinde bulunuşu hareketi oluşturmakla birlikte ikinci mekândaki ilk bulunuşu hareketin esasını teşkil eder. Buna "nukle" de denir.

Felsefeden etkilenen müteahhir dönem kelâmcıları, filozofların "kuvveden fiile çıkış" tarzında yaptıkları daha genel tariflere de yer vermişlerdir (*et-Ta'rifât*, "hareket" md.). Hareket, kelâm âlimlerinin çoğunluğuna göre cismin oluş (kevn) cinsinden bir arazıdır. Cismin mekânda bulunuşu hareket veya sükûn halinde olur. Onun mekânda duruşu sükûn, oradan intikali hareket adını alır ki her ikisi de birer oluşturm (İbn Fûrek, s. 210). Mu'tezile âlimlerinden Nazzâm sükûnu da bir hareket olarak kabul etmiş ve buna "itîmad (dayanma) hareketi" adını vermiştir. Ona göre hareketle kevn aynı anlamı ifade eder. Bütün hareketler cismin mekâna dayanmasından ibarettir. Bun-